

DEL NO-RES A UNA PRIMAVERA BIBLIOGRÀFICA. EL VALENCIANISME POLÍTIC PENSAT HISTÒRICAMENT

ANTONI RICO I GARCIA
Universitat de Girona

RESUM

Actualment comencem a tenir un important volum d'obres de caràcter historiogràfic sobre el valencianisme polític. Aquest conjunt de llibres i articles, però, és incomplet i ple de buits pel que fa a determinades etapes històriques. Així, mentre els darrers cinquanta anys d'història del moviment valencianista han estat bastant estudiats, gairebé des dels seus orígens, les etapes prèvies a la irrupció del que s'ha conegut com a «fusterianisme» presenten importants llacunes bibliogràfiques. Diversos són els gèneres que han servit per a traçar el recorregut històric del valencianisme polític. Trobem texts que van des de la biografia fins a l'autobiografia passant per l'assaig històric —junt amb treballs d'un marcat caràcter sociològic o polític— fins a arribar a les darreres tesis doctorals. En definitiva, podem afirmar que des de 1962 s'ha avançat molt en el coneixement del valencianisme polític, però encara queda molta recerca per desenvolupar.

Data d'arribada: 5 de febrer de 2016

Data d'acceptació: 30 de setembre de 2016

Paraules clau: *valencianisme polític, fusterianisme, Renaixença valenciana, nacionalisme valencià, Transició, País Valencià.*

ABSTRACT

There is, nowadays, a significant volume of historiographical work about Valencianism. However, this collection of books and articles is incomplete and contains important gaps regarding certain historical periods. So, while the past fifty years of history of the Valencianism movement have been studied closely—nearly since its origins—a bibliography of periods prior to the emergence of what is known as “Fusterianism” (in reference to the writer Joan Fuster) contains considerable gaps. The historical trajectory of Valencianism has been outlined thanks to several literary genres: from biographies and autobiographies to the latest doctoral theses, including historical essays and sociological and political works. Ultimately, it is clear that a lot has been achieved since 1962 in consolidating our knowledge of Valencianism, but there is still much research left to be done.

Keywords: *Valencianism, Fusterianism, Valencian Renaixença, Valencian nationalism, Spanish transition, Valencian Community.*

ANTONI RICO I GARCIA

Natural de Novelda (País Valencià), és llicenciat en Història Contemporània per la Universitat d'Alacant i en Antropologia Social i Cultural per la Universitat de Barcelona. Des de 2007 treballa en la tesi doctoral «La influència de Joan Fuster en les cultures polítiques dels Països Catalans (1960-1992)» a la Universitat de Girona, dirigida pel professor Ferran Archilés (UV) i tutoritzada pel professor Àngel Duarte (UdG). Ha publicat articles relacionats amb el pensament de Fuster, la seua influència i el valencianisme polític en revistes acadèmiques com *Afers*, *Fulls de recerca i pensament*, *L'Espill* o *Revista del Vinalopó*. També treballa sobre temes d'història local i el moviment obrer a Novelda entre finals del segle XIX i principi del XX. És autor dels llibres *Història de Novelda. El passat d'un poble* (Edicions Locals, 2011) i *No tots els mals vénen d'Almansa. Una revisió crítica de la construcció dels Països Catalans* (El Jonc, 2013). Actualment treballa com a professor d'història a secundària i batxillerat a Girona.

Podríem afirmar que l'inici de l'estudi del valencianisme polític s'esdevé a partir del moment en què Joan Fuster assenyalà en el seu clàssic *Nosaltres, els valencians* (Edicions 62, 1962) les febleses, o la inexistència realment útil, del valencianisme com a moviment de masses, de creació i reafirmació d'una consciència nacional valenciana. La rotunda afirmació fusteriana, però, no va tenir forma de treball acadèmic i historiogràfic fins a l'obra d'Alfons Cucó *El valencianisme polític* (Garbí, 1971). Abans: el buit, el no-res bibliogràfic. A partir d'aquest moment s'inicià per part de la novella historiografia valenciana una mena de doble recerca: l'anàlisi introspectiva de caràcter històric a partir de les preguntes llançades per Fuster —què som els valencians?— i, d'una altra banda, l'estudi del valencianisme com a moviment polític i cultural. Ara bé, aquesta darrera tasca investigadora, certament, ha estat marcada per grans mancances i per una important falta d'estudi gairebé fins als darrers quinze anys, en què els treballs i la recerca han augmentat considerablement.

En el nostre recorregut per la literatura historiogràfica del valencianisme polític dividirem els estudis realitzats en una sèrie de períodes històrics que d'una manera gairebé «consensuada» s'han convertit en objecte d'estudi amb uns marges concrets i alhora suficientment líquids per evitar una rigidesa excessiva. Així, podríem afirmar que l'estudi del valencianisme —entès en un sentit ampli— s'ha centrat a analitzar-lo entre el darrer terç del segle XIX i els anys noranta del XX. D'aquesta manera, podríem diferenciar quatre períodes molt clars: a) La Renaixença; b) El valencianisme de preguerra (1902-1939); c) El valencianisme de postguerra (1939-1950), i d) El neovalencianisme (1962-1996). En cadascuna d'aquestes etapes, però, els estudis no han estat iguals ni en nombre, ni en qualitat, ni tan sols en el format. Així, es barregen biografies, autobiografies, estudis concrets del període amb el valencianisme com a subjecte d'anàlisi, textos introductoris a poemaris o obres completes i treballs de sociologia, economia, periodisme, dret o ciència política que, d'una manera o d'una altra, són importants per a seguir la pista del moviment valencianista, entre d'altres. És per això que ens centrarem en aquells treballs d'un marcat caràcter historiogràfic, però, alhora, també esmentarem aquells altres que a la seua manera formen part del conjunt de llibres que delimiten

la «biografia» del valencianisme. Al cap i a la fi, uns treballs s'entrellacen amb els altres i el mateix passa amb les èpoques d'estudi considerades.

Finalment, només cal assenyalar que tant en el volum com en l'interès pels estudis sobre el valencianisme polític han estat centrals diversos factors. D'una banda, l'existència en si mateixa d'una historiografia estrictament valenciana, amb uns historiadors interessats pel fet valencià i, en conseqüència, per l'estudi del moviment polític i cultural que genera, crea i consolida una idea de país i de valencianitat diferent de l'heretada i estesa socialment. Això passà a partir de finals dels seixanta i principi dels setanta, quan, arran de les aportacions fusterianes, es començaren a consolidar una sèrie de noms que des de la Universitat de València traçaren nous camins per a l'estudi del País Valencià. Avui dia, els estudis sobre el valencianisme es troben generalitzats en tot l'àmbit universitari valencià, des d'Alacant fins a Castelló, i fins i tot en podem trobar en altres universitats del nostre àmbit lingüístic. Tot i així, la Universitat de València continua sent un centre important d'estudi sobre el valencianisme, fet que es demostra amb el catàleg de professors i publicacions d'aquesta institució i les seues línies d'investigació. En segon lloc i lligat a aquest primer factor, cal tenir present l'impuls editorial valencià i en valencià fet per aquelles iniciatives culturals impulsades des del fusterianisme. En aquest sentit, l'editorial Tres i Quatre i els coneguts Premis Octubre es convertiren en una autèntica plataforma productora d'estudis i textos valencianistes als anys setanta i vuitanta. Els darrers anys, però, la producció de llibres acadèmics al voltant del valencianisme ha estat encapçalada clarament per l'editorial Afers, que ja des dels vuitanta publicava la revista *Afers. Fulls de recerca i pensament*, que també ha estat durant molts anys, i és, una autèntica plataforma de difusió d'articles sobre el tema estudiat.¹ Altres iniciatives editorials que han treballat el tema són Tàndem Edicions, Bromera, Denes o Saó. En tercer lloc, a partir de l'assumpció de la democràcia, l'interès editorial —més o menys gran, més o menys criticable en alguns as-

1. Per a una aproximació a la història de l'editorial i la revista *Afers* és molt interessant el text de Xavier Serra publicat en la revista de cultura *Mirmanda*, núm. 8, *Els Països Catalans. Assaig* (2013), amb el títol «L'editor Vicent Olmos i la història de la revista *Afers*».

pectes, però realment existent— per part d'institucions públiques i les fundacions i entitats culturals que en depenien. En aquest àmbit destacarien institucions com Alfons El Magnànim, dependent de la Diputació de València, o l'Institut Juan Gil-Albert, de la d'Alacant, però també la Generalitat Valenciana durant els anys de govern del PSPV-PSOE, les regidories de cultura dels diferents Ajuntaments —molts cops en mans de sectors valencianistes— o, en els darrers temps, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Finalment, també és interessant assenyalar el paper jugat pels centres d'estudis locals o comarcals que a partir dels anys vuitanta es generalitzaren i que en alguns casos participaren de l'edició de treballs sobre el valencianisme en el seu àmbit territorial immediat.

La Renaixença: del trauma a la reconciliació

Un dels primers estudis sobre la Renaixença valenciana es troba en l'anàlisi que Joan Fuster va fer el 1962 en el seu llibre *Nosaltres, els valencians*. El de Sueca, tal com feia en la resta del llibre, analitzava el moviment literari valencià comparant-lo amb el català. Les conclusions eren molt clares: mentre que a Catalunya la Renaixença havia estat un moviment reeixit perquè posteriorment havia donat com a resultat l'aparició del catalanisme, en el cas valencià el resultat no era tan positiu ni de lluny. Fuster assenyalava una sèrie d'elements negatius entre els quals un quedava totalment personificat en la figura de Teodor Llorente. Com en d'altres àmbits —la fracassada o inexistent industrialització valenciana, l'agrariisme endèmic o la manca de burgesia—, la narració fusteriana determinà durant molts anys els estudis sobre la Renaixença i, en particular, sobre Llorente, com es pot observar en els textos de Sanchis Guarner, Alfons Cucó o Ricard Blasco sobre el «patriarca». Amb la distància del temps, junt amb l'acumulació i aprofundiment de nous materials, aquesta visió ha estat modificada i sobretot molt més treballada. El 1983 trobem, editada per Tres i Quatre, la primera obra en què es produïa una certa reconciliació amb la figura de Llorente: *Poesia valenciana completa de Teodor Llorente*, recopilada i introduïda per Lluís Guarner i Francesc Pérez Moragón. El 1990, Marc Baldó

dedicava un breu apartat al tema, que no aportava cap novetat, en el volum v, *Època contemporània*, de l'obra col·lectiva *Història del País Valencià* d'Edicions 62, coordinat per Pedro Ruiz. L'estudi sobre l'obra de Llorente es reprenia amb el treball de Vicent Simbor (ed.) *Teodor Llorente. Poesia* (Institució Alfons el Magnànim, 1996). I amb Llorente com a personatge inicial de l'anàlisi, el medievalista Pau Viciano publicava en 2005 *El regne perdut*, on analitzava el discurs sobre l'edat mitjana valenciana no només del patriarca, sinó també d'altres membres d'aquesta burgesia il·lustrada entre la Renaixença i la Guerra Civil.

Els textos, però, d'anàlisi més acurada i profunda sobre l'obra i la figura del «patriarca» s'han desenvolupat els darrers anys. Parlem de treballs com l'article de Rafael Roca «Teodor Llorente. Del provincialisme al regionalisme valencianista», inclòs en el núm. 44 de la revista *Afers, Pensar la nació històricament*; «Teodor Llorente, escriptor valencià», publicat a *Caplletra*, núm. 43 (2007), o els llibres, també de Roca, *Teodor Llorente, el darrer patriarca* (Brodera, 2004) i *Teodor Llorente: líder de la Renaixença valenciana* (Universitat de València, 2008), o, més concretament, amb motiu del centenari de la seua defunció en 2010, i d'obres com l'*Obra valenciana completa*, compilada per Antoni Ferrando (Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2011), o els treballs editats o compilats també per Rafael Roca en 2012 *Teodor Llorente, cent anys després* (Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana) i *Teodor Llorente, patriarca de la Renaixença* (Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives).² De totes les obres citades, la de Roca és la més actualitzada i la que esmena més fortament, però des del respecte intel·lectual, la línia interpretativa traçada per Fuster inicialment. Roca també publicà un apartat amb el títol «Una mirada nova a la Renaixença valenciana» en el volum col·lectiu coordinat per Manuel Lanusse, Joan Alfred Martínez i August Monzón *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització* (Universitat de

2. Aquesta darrera obra, de grans dimensions, es pot descarregar a la xarxa en l'adreça <http://www.cervantesvirtual.com/obra/teodor-llorente-patriarca-de-la-renaixena>.

València, 2010).³ La nova mirada, però, es concentrava en les línies de treball que ja havia traçat en altres materials esmentats.

Enfront de l'animadversió que el valencianisme va tenir inicialment per la figura de Llorente destacà una certa simpatia per la de Constantí Llombart. El fet de ser republicà —era amic personal de Blasco Ibáñez— i progressista va ajudar a convertir-lo en una figura totalment contraposada a la del fundador de *Las Provincias*. Llombart, però, ha estat molt menys estudiat que Llorente. A finals dels setanta, Sanchis Guarnier, prenent com a bona la teoria fusteriana dels dos sectors de la Renaixença valenciana, publicava *El sector progressista de la Renaixença valenciana* (Universitat de València, 1978). El títol del treball ja parlava per si sol. Quatre anys després, Manuel Lloris publicava *Constantí Llombart*, una biografia sobre l'escriptor (Institució Alfons el Magnànim, 1982). Finalment, el 1994, amb motiu del centenari de la mort del poeta, Vicent Ventura publicava a *Caplletra* «Als cent anys de la mort de Constantí Llombart». I com hem dit, lligat amb Llombart, l'altra figura controvertida per al valencianisme fou, sense cap mena de dubte i també com a conseqüència de la valoració fusteriana, Vicent Blasco Ibáñez. Qui va ser l'encarregat de traçar un imaginari col·lectiu valencià a través de les seues novel·les va ser considerat també una mena de lideratge fundacional fracassat per al valencianisme. La reconciliació amb Blasco Ibáñez per part del valencianisme està sent més complicada. Ja el 1970, F. León Roca publicava a *Tres i Quatre Blasco Ibáñez, política i periodisme*, en què s'analitzava l'obra del polític i escriptor valencià des d'uns plantejaments valencianistes. I en 2003, Josep Andrés Pérez publicava «El federalisme de Vicent Blasco Ibáñez i la qüestió valenciana» en el volum núm. 44 de la revista *Afers. Pensar la nació històricament*, on s'aprofundia en la figura de Blasco Ibáñez més enllà de fòbies i filies. La no-reconciliació amb el líder republicà, però, ha arribat fins als nostres dies, tal com podem observar en l'article del medievalista Vicent Baydal «Llombart i Blasco Ibáñez, una oportu-

3. Es tracta d'un llibre promogut pel valencianisme més centrat ideològicament i autocentrat d'una manera exclusiva en la construcció d'una realitat nacional valenciana. Simplificant, podríem dir que serien els hereus de la tercera via en l'actualitat. Vegeu la ressenya que vaig publicar en *Afers*, núm. 65, 2010, pàgs. 238-239.

nitat perduda per al valencianisme», publicat a *Vent de Cabylia, històries de la història dels valencians* (Llibres de la Drassana, 2015).

La lectura sobre els treballs al voltant de la Renaixença, Llorente, Llobart i Blasco Ibáñez s'ha de completar amb dos textos de Ferran Archilés i Manuel Martí publicats a la revista *Afers. Fulls de recerca i pensament*. D'una banda, el publicat en 2001 en el número 38 titulat «Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana» i, de l'altra, el text de 2004 publicat en el núm. 48 de la mateixa revista, «La construcció de la nació com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola». Malgrat que el segon text parteix d'una anàlisi més àmplia que el marc valencià, aquest àmbit és el fonamental per a justificar, i entendre, com la construcció de la regió ha estat un dels mecanismes bàsics per a la de la nació espanyola. La lectura dels textos d'Archilés i Martí ajuda, doncs, a contextualitzar els plantejaments polítics realment existents en la Renaixença valenciana més enllà del que podia haver estat posant llum sobre el que durant anys es va convertir en un dels traumes del valencianisme polític que constantment pensava en el que no va ser sense centrar-se en el que realment va significar aquell període. La Renaixença valenciana no va ser valencianisme polític com la catalana tampoc no va ser catalanisme polític. Això encara estava per venir. Aquests dos treballs encaixen amb la línia de treball de Josep Maria Fradera respecte a la Renaixença catalana.

El primer valencianisme polític de 1902 a 1939

Les dates del present apartat no són casuals: 1902 es considera el moment fundacional del valencianisme polític després del discurs de Faustí Barberà «De regionalisme i valentinicultura». Sobre 1939 i les repercussions del final de la guerra en el País Valencià no cal que ens allarguem. Devem a Alfons Cucó la primera obra amb cara i ulls de caràcter històric sobre el valencianisme polític. *El valencianisme polític, 1874-1936* va ser publicat en 1971 per l'editorial Garbí i ha estat reeditat en 1999 per l'editorial Afers. El treball de Cucó es feia des del fusterianisme amb la intenció d'aprofundir en alguns dels elements que el de Sueca havia assenyalat el 1962. De fet, per la correspondèn-

cia entre l'assagista i l'historiador,⁴ sabem que Cucó demanà materials a Fuster i hi compartí impressions al llarg de la redacció i estudi del seu treball. Amb els anys, però, l'obra serví a Cucó i a part dels valencianistes enquadrats en el PSOE per a justificar la seua aposta política, tant personal com col·lectiva. És en aquest context, i en el dels atacs per part de l'anomenada «tercera via» cap al fusterianisme d'una manera desproporcionada, que Cucó publicà *País i Estat: la qüestió valenciana* (Tres i Quatre, 1989), on feia un relat de la història del valencianisme polític que lligava des dels orígens republicans ja estudiats en la seua tesi fins al neovalencianisme polític aparegut a l'ombra de Fuster i del qual ell mateix havia format part.

Tornant enrere i centrant-nos en les anàlisis fetes sobre el valencianisme del primer terç del segle XX, cal tenir present el treball de 1978 *La política cultural al País Valencià (1927-1939)*, editat per segona vegada el 1985 per la Institució Alfons el Magnànim, en què Manuel Aznar i Ricard Blasco aprofundien en aquesta etapa. L'interès mostrat per aquests dos autors per la cultura no és casual si tenim en compte que llengua i cultura han estat dos dels elements fonamentals per al valencianisme polític en la construcció d'un relat nacional diferent de l'espanyol. El text de Blasco i Aznar reprenia la crítica ja realitzada per Cucó en la seua anàlisi sobre el valencianisme polític cap als sectors obreristes, anarquistes i marxistes, que no tingueren en compte el fet nacional i cultural valencià entre les seues reivindicacions durant els anys republicans i la guerra. I en una línia semblant a la d'aquests tres autors, Albert Girona publicava *Guerra i revolució al País Valencià (1936-1939)* (Tres i Quatre, 1986). Quan Girona centrava la seua anàlisi en el paper del valencianisme polític ho feia criticant el «frustrat estatut d'autonomia» i el paper d'organitzacions com Esquerra Valenciana o el Partit Valencianista d'Esquerra. Pel que fa a l'estatut republicà, caldria citar també les breus línies dedicades per Ismael Saz en l'apartat «Les formacions valencianistes i la lluita per l'Estatut d'Autonomia», inclòs en l'obra col·lectiva ja es-

4. Una part important d'aquesta correspondència es pot consultar en el darrer volum sobre la correspondència de Fuster: *Correspondència 14. La generació dels seixanta* (Tres i Quatre, 2013). Les cartes no publicades es poden consultar en el fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya en format digital.

mentada *Història del País Valencià*, volum v, *Època contemporània* (Edicions 62, 1990). Un dels textos més actuals sobre tot aquest període és el de Josep Andrés Pérez «Una identitat en formació. El valencianisme polític, 1902-1923», inclòs en el volum núm. 55 de la revista *Afers*, de títol ben explícit: *El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó* (Afers, 2006). Amb un perfil analític diferent i centrat en els anys previs a la dictadura de Primo de Rivera, Vicent Franch coordinava l'edició dels dos volums corresponents a l'obra *El nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)* (Prometeo, 1980).

Com hem dit, la recerca biogràfica i la història local han estat també un àmbit d'estudi interessant sobre el valencianisme. Una de les primeres obres fou la de Josep L. Herráiz i Pilar Redo *Republicanisme i valencianisme (1868-1938): la família Huguet*, publicada en 1995 per la Universitat Jaume I de Castelló i centrada en l'anàlisi del valencianisme en aquesta mateixa ciutat. El gènere literari no és casual: l'estudi biogràfic, i més endavant autobiogràfic, ha estat una bona font de recerca i coneixement sobre el valencianisme polític. Sobre la figura d'Huguet també cal destacar el text que Ferran Archilés li ha dedicat. Ens referim a «Gaetà Huguet i les possibilitats i els límits del federalisme en el País Valencià», inclòs en el núm. 44 de la revista *Afers, Pensar la nació històricament* (Afers, 2003), i el de 2007 amb el títol «La identitat local de la ciutat de les Normes. Patriotismes locals i valencianisme polític a Castelló (c. 1900 - c. 1932)».⁵ Finalment, el filòleg i lingüista Vicent Pitarch també ha dedicat alguns treballs a la figura d'Huguet, com la presentació i edició de l'obra *Gaetà Huguet. Els valencians de secà* (Universitat Jaume I, 2003). El nom de Gaetà Huguet ha donat nom a una fundació d'estudis castellonenca que, a banda d'editar i estudiar l'obra d'Huguet, també ha publicat altres llibres d'estudi sobre el valencianisme com *Adolf Pizcueta. Memòries fragmentàries* (Acció Cultural del País Valencià – Fundació Huguet, 1990), amb un estudi de Francesc Pérez i Moragón i l'epíleg de Ricard Blasco.

5. Aquest text es pot consultar en línia en: http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/111344/Archiles_2007.pdf?sequence=1.

L'estudi sobre l'obra i el pensament d'un altre castellanenc ha servit, i molt, per a reconstruir la memòria del valencianisme polític de preguerra. Ens estem referint a l'escriptor, filòleg i periodista Carles Salvador. Dos són els autors que destaquen en la recerca sobre Salvador: Vicent Simbor i Josep Daniel Climent. El primer començà la recerca sobre Carles Salvador ja en la dècada dels vuitanta amb treballs com l'article «El pensament polític de Carles Salvador a través de la seua obra periodística», publicat a la revista *Trellat 2-3* l'estiu-tardor de 1980. Tres anys després publicava els llibres *Carles Salvador i Gimeno: una obra decisiva* (Diputació Provincial de València, 1983) i *Carles Salvador: política i nacionalisme* (Eliseu Climent editor, 1983). Podem afirmar així que Simbor ha estat l'encarregat de posar les bases sobre l'anàlisi biogràfica de Carles Salvador i el seu paper en el món del valencianisme. Més tard, ja en l'any 2000, publicà *Carles Salvador. Papers de premsa* (Institució Alfons el Magnànim, Biblioteca d'Autors Valencians, núm. 44). Finalment, li ha dedicat una de les biografies que la Fundació Irla està elaborant sobre valencianistes de preguerra: *Carles Salvador, 1893-1955* (Fundació Irla – Generalitat de Catalunya, 2008). Les darreres aproximacions a la figura de Carles Salvador les trobem en els treballs de Josep Daniel Climent «L'aportació de Carles Salvador i Gimeno», a *Les Normes de Castelló. L'interès per la llengua dels valencians al segle XX* (Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2007) i «Carles Salvador i la divulgació de les normes de Castelló», a *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització* (Publicacions de la Universitat de València, 2008). Josep Daniel Climent, però, no ha treballat només la figura de Salvador, sinó que darrerament també s'ha centrat en la d'un altre referent del valencianisme polític: l'escriptor Enric Valor. En aquesta línia de treball ha publicat en 2015 la compilació d'articles periodístics del rondallista de Castalla *L'obra periodística d'Enric Valor (1933-2000)* (Acadèmia Valenciana de la Llengua).

L'anàlisi del valencianisme de preguerra a partir de les biografies de personatges importants ha estat impulsada també els darrers anys per la Fundació Josep Irla, vinculada a ERC. Des del portal memo-riavalencianista.cat s'ha impulsat un projecte de recuperació biogràfica que comença a ser important tant en la qualitat com en el volum de textos. Fonamentalment se centra en la publicació d'una sèrie de

biografies de valencianistes destacats d'un gran interès.⁶ Aquesta fundació ha publicat en paper, a banda de la biografia citada sobre Carles Salvador, altres biografies com *Gonçal Castelló, 1912-2003*, escrita per l'Àngel Velasco⁷ en 2012, o *Vicent Marco Miranda, 1880-1946*, del periodista Francesc Viadel en 2015.

Tot i aquestes obres citades, la veritat és que encara en el dia d'avui el volum de treballs sobre aquest període és relativament petit si tenim en compte, com veurem després, la gran quantitat de treballs realitzats sobre el valencianisme dels darrers cinquanta anys. D'aquests últims anys cal destacar el capítol dedicat per Arnau González i Vilalta al valencianisme polític en la seua obra *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)* (Afers, 2006). La recerca de Vilalta posa el focus en uns anys molt marcats i en un aspecte concret: el pancatalanisme valencià republicà. Els capítols dedicats al valencianisme en aquest treball s'han vist complementats en el títol del mateix autor *Valencianistes a Catalunya. Actuació valencianista d'Esquerra de Barcelona (1932-1937)* (Afers, 2007). Finalment, dins del mateix període també és interessant la recerca iniciada per Agustí Colomer sobre el valencianisme republicà en l'obra *Temps d'acció. Acció Nacionalista Valenciana (1933-1936)* (Denes, 2007). La importància d'Acció Nacionalista Valenciana radica en el paper que juga com a lligam amb el valencianisme de postguerra. I més que el paper en si mateix del partit que, evidentment, desaparegué amb el final de la guerra, el nexa d'unió el jugaren una part dels seus militants, especialment dos: Xavier Casp i Miquel Adlert. Tots dos, lletraferits i apassionats de la poesia valenciana que incloïen dins el marc literari català, es convertiren en els quaranta, junt amb Carles Salvador, en les persones que feien de pont entre els dos períodes del valencianisme polític.

6. La seua tasca es pot seguir a través de la web www.memoriavalencianista.cat. A banda dels treballs publicats en paper i que es poden consultar en línia en aquesta web, també són d'interès les petites biografies fetes sobre un gran nombre de valencianistes. En aquest sentit, si bé és cert que són textos mancats d'informació per les seues dimensions, també ho és que serveixen per a donar-nos pistes en el seguiment del valencianisme dels anys republicans.

7. En el cas de l'obra sobre Gonçal Castelló som davant d'un text que no només abraça els anys republicans, sinó que, en realitat, el seu interès radica molt en els anys del neovalencianisme fusterià.

El valencianisme de postguerra: un buit que es comença a omplir

L'etapa de la qual tenim més buits sobre el valencianisme polític, encara avui dia, és el període 1939-1950. El fet, com hom pot imaginar, no és casual. El marc de la postguerra i l'inici de la dictadura franquista aniquilaren gairebé tots els vestigis existents de valencianisme polític i cultural. Els treballs publicats en aquest respecte es poden reduir a la feina feta per Santi Cortés i, darrerament, per Faust Ripoll. Pel que fa al primer, la seua tasca de recerca s'ha concentrat tant en l'estudi de l'àmbit interior com en el de l'exili. Referent al valencianisme no exiliat podem destacar textos com *València sota el règim franquista (1939-1951). Repressió, instrumentalització i resistència cultural*⁸ (Tres i Quatre, 1995), *Manuel Sanchis Guarner (1911-1981): una vida per al diàleg* (Universitat de València i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002) i *Ensenyament i resistència cultural. Els cursos de llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)* (Denes, 2006). D'altra banda, la recerca sobre el valencianisme en l'exili s'ha materialitzat en obres com *El valencianisme republicà a l'exili* (Comissió per al V Centenari del Descobriment d'Amèrica, 1993) i *L'exili valencià en els seus textos* (Generalitat Valenciana, 1995).⁹ Un altre treball interessant és el d'Agustí Colomer en *Retrobar la tradició. El valencianisme d'inspiració cristiana de la postguerra a la Transició* (Editorial Saó, 1996), que centrava la seua recerca en el valencianisme dels anys anteriors a Fuster amb la intenció de trencar eixe moment fundacional que havia estat el 1962 per al neovalencianisme polític. El coneixement sobre el valencianisme de postguerra no exiliat ha estat ampliat darrerament pels treballs de Faust Ripoll. En síntesi, estem parlant de l'article de 2002 «El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra», inclòs en la revista *Afers* 42/43, Joan Fuster, i, sobretot, del llibre *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de*

8. Val a dir que els marcs d'estudi d'aquest treball van molt més enllà del valencianisme polític.

9. Als llibres de Santi Cortés, cal afegir-hi la gran quantitat d'articles en revistes especialitzades o en premsa sobre el tema.

supervivència i de reproducció cultural (1939-1951) (Afers, 2010), que després ressenyarem.

Una altra font de coneixement sobre aquest període són els epistolaris publicats al voltant de la figura de Joan Fuster. Tot i que la majoria han estat editats per Tres i Quatre, el primer fou el recopilat per Santi Cortés i prologat per Alfons Cucó el 1991, *Epistolari amb l'exili*, a *Textos d'exili / Joan Fuster*, publicat per la Generalitat Valenciana. Entre els publicats per Tres i Quatre són fonamentals els volums *Correspondència 2. Agustí Bartra i altres noms de l'exili americà* (1998), *Correspondència 4. Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner, Germà Colón* (2000) i *Correspondència 9 i 10. Xavier Casp, Miquel Adlert i Santiago Bru i Vidal* (2006 i 2008). Pel que fa a la recerca sobre el valencianisme, el més interessant són les introduccions fetes en els volums respectius. El contingut, en tant que font primària, és un bon reflex de la realitat de l'època vista per uns valencianistes que vivien totalment minorats i amb unes activitats clandestines al marge de la dinàmica social del moment. En aquestes condicions, el valencianisme necessitava reiniciar-se, o renàixer si es vol, per a intentar convertir-se en el moviment de construcció nacional que somiava ser.

El neovalencianisme. De la refundació als anys noranta

L'etapa oberta amb l'aparició el 1962 de *Nosaltres, els valencians* de Joan Fuster i la reedició en 2015 de *Sobre la nació dels valencians* de Joan Francesc Mira és, sense cap mena de dubte, la més estudiada i escrita *sobre i pel* valencianisme polític. I la figura del suecà, com veurem, suposa una gran part del volum de tot allò que s'ha investigat i redactat. Per què ha estat així? Podríem posar sobre la taula diversos motius. En primer lloc, pel fet que el valencianisme aparegut a l'ombra de Fuster es va entendre a si mateix com a moviment de nou encuny, totalment, o gairebé, diferenciat del valencianisme de pre i postguerra al qual considerava de poca rellevància. Aquest fet va comportar una manca d'estudis important durant bastant de temps malgrat el relativament prematur treball de Cucó de 1971. En segon lloc, cal tenir en compte que una part dels treballs sobre el neovalencianisme polític va ser escrita pels seus protagonistes en temps molt

pròxims a l'aparició i desenvolupament del moviment, ja fóra en format d'autobiografia individual o col·lectiva, com a recopilació de documents polítics d'alguna de les organitzacions o com a relat explicatiu sobre el punt en què es trobava el valencianisme en els anys de la Transició. Finalment, el darrer motiu d'aquesta mena d'autoanàlisi l'hem de trobar en les revisions que durant els anys vuitanta es feren de l'obra de Fuster i, sobretot, del paper jugat pel fusterianisme. Això va fer que tant els esmenadors com els defensors escriguessen, o reescriguessen, la història del neovalencianisme en obres no precisament de caràcter historiogràfic, amb la finalitat de justificar o entendre els èxits i els fracassos del moviment des de l'esclat de principi dels seixanta. La contemporaneïtat d'aquest valencianisme polític fa que trobem narracions sobre la seua existència i evolució no només en treballs de caràcter historiogràfic, sinó també d'altres disciplines com el periodisme, la sociologia o la ciència política. Per tot plegat, l'estudi sobre aquesta etapa el podríem dividir en diferents temàtiques: *a)* els volums generats al voltant de la figura, l'obra i el pensament de Joan Fuster; *b)* l'estudi sobre el neovalencianisme polític en general, abans i després de l'esclat fusterià; *c)* l'estudi sobre el valencianisme i la transició política, i *d)* les biografies, autobiografies o llibres d'entrevistes com a relat del valencianisme polític.

a) El pensament fusterià com a centre del debat

Els textos de reflexió sobre el pensament fusterià s'iniciaren a principi dels anys vuitanta amb el llibre *Fuster portàtil*, de Josep Iborra (Tres i Quatre, 1982). El text havia estat premiat el mateix any amb el Joan Fuster d'assaig dels Octubre. El llibre d'Iborra obria una línia de reflexió que amb els anys, com veurem, s'ha anat consolidant: l'anàlisi sobre el pensament fusterià.¹⁰ Val a dir que les anàlisis més

10. Aquest, però, no era el primer llibre que s'escribia sobre el pensament fusterià, sinó que el 1979 Manuel Lloris havia publicat *Aproximació a Joan Fuster* (Almudín). El llibre de Lloris, però, era crític amb els plantejaments fusterians i per això no va tenir gairebé cap impacte en els cercles valencianistes. A més, hem d'entendre el context en què es publica: la Transició, el moment en què Fuster és més públic i referent que mai.

importants i contrastades s'han produït després de la mort del suecà el 1992. El seu inesperat traspàs obria una nova etapa per al valencianisme: seguir existint sense la presència del seu intel·lectual de referència. Certament, els darrers anys de vida havia mantingut un silenci significatiu. A més, una part del valencianisme l'havia començat a esmenar, però, tot i així, ell continuava essent-hi. La seua mort obrí definitivament el debat sobre el seu llegat.

Es publicaren obres col·lectives de reconeixement intel·lectual, com *Homenatge universitari a Joan Fuster* (Universitat de València, 1993) o *Homenatge a Joan Fuster* (Generalitat Valenciana, 1994). En aquests volums participaren destacats professionals acadèmics de marcat i divers caràcter valencianista, com Gustau Muñoz, Vicent Pitarch, Manuel Ardit, Alfons Cucó, Javier Paniagua o Vicent Soler. Editorials com Bromera reeditaren textos fusterians com *Un país sense política* el 1994 amb un interessant i reflexiu pròleg de Joan Francesc Mira que començava a convertir-se en el pensador de referència del valencianisme polític. També ho va fer Edicions 62 amb *Indagacions i astúcies: antologia de textos assagístics I Joan Fuster*, a cura de Josep Ballester, que contenia una interessant «Introducció» a càrrec d'aquest darrer (1995). El 1997, Eliseu Climent i la revista *El Temps* publicaren per fascicles el volum *Josep Pla – Joan Fuster* (El Temps – Edicions del País Valencià), que es convertí en la primera aproximació biogràfica a la figura de Fuster. La biografia del suecà, en certa manera, no deixa de ser la del valencianisme polític contemporani i l'obra ho reflectia amb bastanta concreció.¹¹ I també relacionat amb els negocis editorials de Climent cal destacar que a partir de 1998 Tres i Quatre començà a publicar la ja comentada correspondència del suecà. Els llibres, que arriben ja als catorze volums en 2014, mostren en primera persona l'evolució del valencianisme polític, però també d'una part important del catalanisme. Si n'hem de destacar algun per a l'estudi del valencianisme polític, els més interessants són

11. Junt amb el llibre d'*El Temps*, el text més complet sobre la vida de Fuster és el publicat per Antoni Furió en 2002, «Perfil biogràfic de Joan Fuster», a *Obres completes*, volum 1, Edicions 62, pàgs. 15-59. D'altra banda, també cal destacar el recull d'entrevistes per al documental *Ser Joan Fuster* que es pot trobar en el volum *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor* editat per N. Pellisser, A. Montón i F. Pérez i Moragón (Publicacions de la Universitat de València, 2008).

Correspondència 6. Vicent Ventura, Josep Garcia Richart (Tres i Quatre, 2003), *Correspondència 13. Max Cahner* (Tres i Quatre, 2012) i *Correspondència 14. La generació dels seixanta* (Tres i Quatre, 2013), tots tres volums amb unes introduccions força interessants al voltant del context històric, el moment en què es trobava el valencianisme i el paper dels interlocutors epistolars de Fuster.

A finals dels anys noranta començaran a sorgir, també, els historiadors que prendran la figura de Fuster com a objecte d'estudi històric, més enllà de les fòbies i les filiacions que l'escriptor generà en vida. Aquests historiadors, aleshores joves, ja no havien crescut a la vora de Fuster, fet que els permetia mantenir una certa distància «objectiva» amb el personatge. Tres són els noms que podem citar com a fonamentals: Ferran Archilés, Pau Viciano i Xavier Ferré i Trill. Els textos d'aquest últim sobre el pensament de Fuster es poden reduir a aquells que es troben recopilats en *Construcció nacional: trajectòries i referents* (Leonard Muntaner Editor, 2010) o al que en 2002 publicà en la *Revista Afers* 42/43, *Joan Fuster*, «Lectures de *Nosaltres, els valencians* (1962-1977)». Els treballs d'Archilés i Ferré formen part de les seues tesis doctorals.¹² En el cas de Viciano, tot i ser medieva- lista, les seues anàlisis se centraran més en la idea de recuperació o manteniment de la proposta nacional fusteriana. Igual que Ferré, tant Archilés com Viciano participaren en el monogràfic número 42/43, *Joan Fuster*, que la revista *Afers* dedicà a la figura del suecà en 2002. Destacats membres del que anomenem fusterianisme escriviren sobre diferents temes relatius al pensament i a l'obra del suecà. Archilés publicava l'article «Una posteritat de paper: deu anys d'estudis i d'edicions fusterianes», on es mostrava crític davant la manca d'estudis acadèmics sobre Fuster i la quantitat de papers generats que no aportaven gaire res a l'estudi de la seua obra. En certa manera, podem afirmar que Archilés constata el buit existent entre el llibre d'Iborra i l'estudi sobre Fuster que ell mateix iniciava. A més, Viciano publicava l'article «La nació de Fuster. Revisions i persistències». Des d'aquest moment, els plantejaments d'Archilés, d'una banda, i els de

12. Els treballs més importants de Ferré, però, no se centren tant en l'anàlisi de Fuster, sinó en la del moviment valencianista sorgit del seu pensament, i així són uns dels primers estudis estrictament historiogràfics sobre el neovalencianisme polític.

Viciano —als quals també podríem afegir els d'Antoni Furió—, de l'altra, s'han convertit en les dues línies d'interpretació del pensament del suecà per a l'estudi de la seua obra. En molts aspectes, i malgrat algunes discrepàncies expressades en forma d'article, acaben sent més confluents i complementàries que contraposades. Tot i així, no hi ha dubte que l'historiador que ha dedicat més hores a l'estudi de l'obra de Fuster i a la (de)construcció del seu pensament és Ferran Archilés. Els seus articles són fonamentals,¹³ com, evidentment, la publicació de la seua tesi doctoral, que després ressenyarem: *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana* (Afers, 2012).

Una plataforma editorial important dels estudis sobre l'obra de Fuster ha estat la Càtedra Joan Fuster. En col·laboració amb Publicacions de la Universitat de València, aquesta institució ha publicat ja des de 2005 un total de vint llibres. Fonamentalment es tracta de textos col·lectius que recullen les aportacions d'especialistes sobre diferents temàtiques acadèmiques en les jornades que la Càtedra organitza anualment sobre el pensament i l'obra del suecà.¹⁴ Com passa sovint quan

13. «Ni carn ni peix...? Joan Fuster i la identitat nacional dels valencians». *El Contemporani*, núm. 25, 2002; «Nosaltres, els valencians. Narració i modernitat en la identitat valenciana». *L'Avenç*, núm. 305, 2005; «L'inevitable desencís. Joan Fuster i la Transició democràtica (1976-1982)». *Afers, fulls de recerca i pensament*, núm. 67, *Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, 2010; «"De gent que anomenen classes subalternes". La influència de Gramsci en Joan Fuster». *L'Espill*, núm. 38, 2011; «Els problemes. Historiografies de l'època contemporània a Nosaltres, els valencians». *Afers, fulls de recerca i pensament*, núm. 71/72 'Nosaltres, els valencians', *50 anys després (1962-2012)*, 2012; «L'altre descrèdit de la realitat. Nació i narració històrica a Nosaltres, els valencians», a CARBÓ, Ferran; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (dirs.). *Sobre 'Nosaltres, els valencians'* (Publicacions de la Universitat de València, 2012).

14. Els títols fins ara publicats són els següents: CARBÓ, Ferran (ed.). *Joan Fuster, vicis de la lectura* (Publicacions de la Universitat de València, 2005); CALAFORRA, Guillem. *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster* (Publicacions de la Universitat de València, 2006); SIMBOR, Vicent (ed.). *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries* (Publicacions de la Universitat de València, 2006); BALAGUER, Enric. *Els colors i les paraules. Notes sobre Joan Fuster i la pintura* (Publicacions de la Universitat de València, 2007); FURIÓ, Antoni (ed.). *Joan Fuster i els historiadors* (Publicacions de la Universitat de València, 2007); GÓMEZ ANDRÉS, Antoni; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (eds.). *Emili Gómez Nadal: diaris i records* (Publicacions de la Universitat de València, 2008); PÉREZ SALDANYA, Manuel (ed.). *Joan Fuster: llengua i estil* (Publicacions de la Universitat de València, 2008); PELLISSER, Nel·lo; MONTÓN, Albert; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (eds.). *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor* (Publicacions de la Universitat de València, 2008); MUÑOZ, Gustau (ed.). *Joan Fuster i l'anàlisi de la realitat social* (Publicacions de la Universitat de València,

es dediquen tantes pàgines a l'estudi d'un intel·lectual concret i amb autors tan variats, l'interès i l'aprofitament historiogràfic per a l'estudi del valencianisme que en podem traure és selectiu. Ara bé, val a dir que en tots aquests papers es troben dades i reflexions importants, fet que els converteix en fonamentals per a entendre la magnitud del personatge estudiat.

A banda de l'impuls editorial de la Càtedra Joan Fuster, també cal destacar els volums dedicats al suecà el 2012 amb motiu de la commemoració dels noranta anys del seu naixement, els cinquanta de la publicació del *Nosaltres* i els vint de la seua mort. Podem destacar quatre obres importants. La primera és el número 71/72 de la revista *Afers. Fulls de recerca i pensament*, '*Nosaltres, els valencians*', 50 anys després (1962-2012), en què diversos especialistes, principalment historiadors i sociòlegs, analitzen l'obra de Fuster des de vessants que abans no s'havien tractat.¹⁵ La segona, el número especial (núm. 40) que la revista *L'Espill* dedicà també a Fuster aquest mateix any. En aquest cas, seguint la línia de la publicació, el número disposava d'articles més acadèmics i d'altres de més avesats a l'opinió subjectiva del seu autor. En tercer lloc,

---

2009); CAMPILLO, Neus (ed.). *Pensar la nostra actualitat. Joan Fuster i la filosofia* (Publicacions de la Universitat de València, 2010); GREGORI SOLDEVILA, Carme. *Anotacions al marge. Els aforismes de Joan Fuster* (Publicacions de la Universitat de València, 2011); IBORRA, J.; LLINARES, J. B.; PLANAS, X.; TORRENT, V.; XAMBÒ, R. *Joan Fuster i la música* (Publicacions de la Universitat de València, 2012); VICIANO, Pau. *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster* (Publicacions de la Universitat de València, 2012); SIMBOR, Vicent. *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari* (Publicacions de la Universitat de València, 2012); IBORRA, Josep. *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster* (Publicacions de la Universitat de València, 2012); BORJA I SANZ, Joan. *Els discursos de la ciència. Joan Fuster i la democratització del coneixement* (Publicacions de la Universitat de València, 2013); CARBÓ, Ferran; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (eds.). *Sobre 'Nosaltres, els valencians'* (Publicacions de la Universitat de València, 2013); IBORRA, Josep. *Fuster, una declinació personal* (Publicacions de la Universitat de València, 2014); ARDOLINO, F.; BALAGUER, E.; ESTEVE, A.; GARCIA RAFFI, J. V.; PELLISSER, N. *Prosa i creació literària en Joan Fuster* (Publicacions de la Universitat de València, 2015); ORTELLS MIRALLES, Salvador (coord.). *Joan Fuster, llibre a llibre. Diccionari bibliogràfic* (Publicacions de la Universitat de València, 2015).

15. Entre tots els articles cal destacar les anàlisis que fan al voltant de la polèmica sobre la industrialització valenciana Antoni Furió i Gustau Muñoz amb els respectius articles «Història i ideologia. *Nosaltres, els valencians* i el debat sobre la industrialització al País Valencià» i «Joan Fuster i la industrialització valenciana: opinions, miratges i equívocs». D'altra banda, en el mateix volum hi ha una primera aproximació feta per mi sobre la influència de Fuster en els partits polítics —tema de la tesi en què estic treballant— amb el títol «*Nosaltres, els valencians* i la seua influència en l'ideari dels partits polítics (1962-1977)».

la revista *Eines*, número 17, que publica la Fundació Josep Irla, titulada *Nosaltres, els fusterians*. Aquest volum tenia textos més polítics i d'altres amb un caràcter marcadament acadèmic. Finalment, també hem de destacar el volum col·lectiu *Joan Fuster, figura de temps* (Publicacions de la Universitat de Barcelona), dirigit per Antoni Martí Monterde i Teresa Rosell Nicolàs (eds.), que recollia les aportacions fetes en les conferències que la UB realitzà aquell any amb el mateix nom.

b) Abans i després de 'Nosaltres, els valencians'

Prenent com a encapçalament de l'apartat el títol del llibre de Xavier Ferré i Trill, podem començar assenyalant que, efectivament, la publicació del clàssic fusterià marcà un abans i un després en el valencianisme polític. Al voltant de la persona i del pensament del suecà aparegueren els primers partits valencianistes amb una presència més o menys real al llarg del país i és per això que l'àmbit dels partits és el primer sobre el qual volem posar el focus d'atenció. Els primers materials apareguts daten dels anys de la Transició. Així, entre 1975 i 1979, des de diferents camps epistemològics, s'analitzà el paper dels partits polítics valencianistes o la impregnació en la resta del ventall de partits de les idees valencianistes. La majoria d'aquests treballs són útils avui dia com a font primària. Aquest seria el cas dels dos volums d'entrevistes a dirigents polítics valencians que el periodista Amadeu Fabregat publicà amb el nom de *Partits polítics valencians*, 1 i 2, en 1976 i 1977, respectivament (Eliseu Climent editor), dels textos sobre el tema publicats en les ponències finals tant del Congrés de Cultura Catalana com de les jornades «Debat sobre els Països Catalans»¹⁶ i del llibre col·lectiu *Partit Socialista del País Valencià* (Tres i Quatres, 1977).¹⁷

16. Pel que fa al Congrés de Cultura Catalana, les ponències foren publicades en quatre volums que portaren per títol *Manifest, resolucions i documents del Congrés de Cultura Catalana*. D'altra banda, el 1977 es publicava *Debat sobre els Països Catalans. Ponències i comunicacions de les jornades de debat sobre els Països Catalans (octubre 1976)* per part de diverses editorials: Curial Edicions Catalanes, La Magrana, Edicions 62, Anagrama, Laia i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

17. Fonamentalment es tractava d'un recull de textos i ponències fet per militants del socialisme valencianista com Alfons Cucó o Vicent Garcés, entre d'altres. El text és interes-

Val a dir que, pel que fa a treballs *sobre* o *dels* partits polítics valencianistes, encara hi ha una feina de recopilació a fer en l'actualitat, ja que, tret del llibre citat sobre el PSPV de 1977, la resta de material no es troba editat en cap format més enllà dels originals dipositats en arxius. Per a fer un seguiment exhaustiu sobre l'evolució del valencianisme polític seria interessant recopilar i editar les ponències i els textos de partits com l'Agrupació d'Esquerra del País Valencià, l'Esquerra Unida del País Valencià o el Partit Nacionalista del País Valencià. D'altra banda, el 1980, el jurista Lluís Aguiló Lúcia publicava *El sistema de partits polítics al País Valencià* (Almudín), on analitzava d'una manera més àmplia i objectiva els diferents partits polítics valencians sorgits, consolidats i reformulats durant els primers anys de la Transició. El text, lògicament, també anava més enllà dels partits estrictament valencianistes, però és important per a poder seguir el recorregut d'aquesta cultura política.

De fet, l'estudi en profunditat i distància d'aquests partits polítics valencianistes dels seixanta, setanta i principi dels vuitanta s'ha començat a desenvolupar els últims anys. És per això que són fonamentals els darrers treballs realitzats per les noves generacions d'historiadors valencians. Així, pel que fa al desenvolupament del valencianisme d'esquerres, hem de destacar el text de Joan Martí de 2010 «Valencianistes socialistes i socialistes valencianistes. Els camins del PSPV», inclòs en el número 67 de la revista *Afers*. Martí ja havia fet una aportació sobre els fonaments del valencianisme polític en la Transició en 2007 junt amb Lluís-Bernat Prats en la comunicació per al I Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea de l'AHC «L'alternativa nacionalista al País Valencià durant la Transició». En aquest text no només es tractava el cas dels valencianistes ideològicament socialistes, sinó també l'àmbit d'estudi de Prats: la democràcia cristiana valencianista. Sobre aquesta cultura política cal destacar els textos del mateix Prats Mahiques «La Unió Democràtica del País Valencià i la qüestió nacional», en el llibre col·lectiu *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització* (Universitat de Valèn-

---

sant actualment com a font primària, ja que ens mostra clarament l'evolució sobre la narració de la identitat valenciana en el socialisme valencianista d'arrel fusteriana.

cia, 2008), i «Nació, Transició i democràcia cristiana. La UDPV entre els anys 1974 i 1978», en la revista *Afers*, núm. 67 (2010). D'altra banda, sobre l'evolució d'aquests partits fins a principi dels vuitanta, cal destacar els textos de 2014 d'Antoni Rico «D'esquerres i valencianistes. Els casos de l'EUPV i l'AEPV durant la Transició (1977-1982)» i d'Ignasi Escandell «El nacionalisme valencià. Els casos del PNPV i la UPV (1978-1983)», tots dos publicats en el ja esmentat núm. 79 de la revista *Afers*.

El debat estatutari al País Valencià es va viure amb una certa passió. Un dels primers textos que tractaren el tema fou l'escrit per l'advocat José Antonio Noguera el 1977 *Un País Valenciano autónomo en una España democrática* (Fernando Torres). Evidentment, no es tracta d'un llibre de caràcter valencianista, i molt menys historiogràfic, però sí que apunta diversos elements relacionats amb la centralitat que el valencianisme polític havia tingut els darrers anys en la creació d'una consciència col·lectiva favorable a l'autonomia que són d'utilitat per a valorar la importància de la influència d'aquest moviment polític els anys previs a la Transició. Un text important també fou el publicat d'una manera col·lectiva per Lluís Aguiló, Vicent Franch i Manuel Martínez amb el títol *Volem l'Estatut. Una autonomia possible per al País Valencià* (Prometeo, 1979). El llibre analitzava les diferents alternatives que es podien posar sobre la taula a l'hora de redactar el nou estatut valencià fent un petit recorregut pels darrers anys d'història al País Valencià, on el valencianisme jugava un paper central tot i que també era important tenir en compte l'anomenat Estatut d'Elx com a document inicial en tot aquest debat.

Més enllà dels partits i del debat estatutari, un cop passada la Transició, el valencianisme va iniciar una mena de travessia pel desert polític dels anys vuitanta. Això va portar una part del moviment a reflexionar sobre com havia estat i actuat el valencianisme polític identificat com a fusteria. És en aquest àmbit de reflexions que hem d'incloure la crítica al pensament fusteria com a mètode d'anàlisi per a entendre el «fracàs»¹⁸ polític del valencianisme. En aquest sentit,

18. Les cometes no són casuals, sinó que les faig servir per a matisar el relat generat al voltant de la idea del fracàs del valencianisme polític. Això ho he explicat a «D'esquerres i valencianistes. Els casos de l'EUPV i l'AEPV durant la Transició (1977-1982)». Revista *Afers*.

dos són els llibres fonamentals: *De impura natione*, dels sociòlegs Damià Mollà i Eduard Mira (1986), i *Document 88*, de Vicent Franch, Miquel Nadal, Agustí Colomer i Rafael Company. Tots dos llibres foren publicats també per Tres i Quatre i, a més, en el cas del primer, li atorgaren el premi Joan Fuster. Aquests dos llibres es convertiren en una mena de textos fundacionals del que es va conèixer com la «tercera via» i, en certa manera, continuen tenint un pes important en determinades reflexions del valencianisme més vinculat al centre polític i a teories inspirades en el personalisme de Mounier o el socialcristianisme comunitarista. Tots dos textos van fer forat i obriren una escletxa en el valencianisme polític, ja que, d'una banda, esdevingueren en una mena de «matar el pare» que convertia Fuster en el culpable dels mals del moviment polític i del país, i, de l'altra, despertaren les crítiques dels sectors valencianistes més identificats amb el pensament de Fuster. El fet d'incloure'ls en la nostra anàlisi historiogràfica, però, no radica en la importància que tingueren o en el que proposaven a nivell polític, sinó perquè en alguns dels seus apartats construïen una mena de narració sobre el moviment valencianista des de Fuster, i en algun cas abans, fins al final de la Transició. És en aquest sentit que totes dues obres tenen un cert interès de caràcter historiogràfic, més enllà de les reaccions partidàries i contràries que aquests treballs provocaren.

A més, com ja hem comentat abans, el 1989 Cucó publicava *País i Estat: la qüestió valenciana* (Tres i Quatre), en què l'historiador feia un relat de la història del valencianisme polític que lligava des dels orígens republicans ja estudiats en la seua tesi fins al neovalencianisme polític aparegut a l'ombra de Fuster i del qual ell mateix havia format part. El llibre és interessant per a entendre el relat nacional dels valencianistes enquadrats en un partit d'obediència espanyola com el PSPV-PSOE. I a principi dels noranta l'historic valencianista Francesc de Paula Burguera publicava el també premiat amb el Joan Fuster d'assaig *És més senzill encara: digueu-li Espanya* (Tres i Quatre, 1991). Amb una barreja d'ironia i crítica més o menys frontal, Bur-

---

Fulls de recerca i pensament, núm. 79, *De país a comunitat. Valencianisme polític i regionalisme*, Catarroja: Afers, 2014.

guera responia als enterradors de Fuster, però també als qui pretenien ser més fusterians que el mestre. L'interès del llibre de Burguera, partint d'elements autobiogràfics, radica en el fet que completa la línia d'anàlisi del moviment valencianista contemporani que ja s'havia iniciat en els textos «tercerviistes». Per tant, ens trobem davant d'uns llibres que, més enllà d'analitzar la identitat del país, la seua història o la sociologia, aprofundien en les mancances, febleses i fortaleses del moviment polític que el volia crear nacionalment, fet que els convertia en una primera pedra a l'hora de construir el relat historiogràfic sobre el valencianisme polític.

El 1996, Miquel Nadal i Benito Sanz, en *Tradicció i modernitat en el valencianisme (1939-1983)* (Tres i Quatre), obrien línies d'estudi sobre el moviment valencianista que aprofundien històricament en el paper i la formació del valencianisme polític d'una manera molt més acadèmica i sobretot historiogràfica. Però, tot i així, els textos més reeixits i que sí que marcaven un abans i un després en l'anàlisi acadèmica i històrica del valencianisme polític eren els de Xavier Ferré i Trill. Els dos llibres més importants són *No tot era «Levante Feliz». Nacionalistes valencians (1950-1960)* (Alambor, 2000) i *Abans i després de 'Nosaltres, els valencians'* (Curial, 2001). El valor fonamental d'aquests llibres és el paper que Ferré atorga a la contextualització del valencianisme per a la seua entesa acadèmica a banda del treball de les fonts primàries. Per tant, més que entendre'ls com un estudi de l'obra de Fuster, ho hem de fer com una primera anàlisi del moviment polític que es generà al seu voltant. I en una línia de treball semblant podríem incloure els treballs de Ferran Archilés que no tenen Fuster com a centre del debat. En aquest sentit, caldria esmentar els textos «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània» (2006), en la revista *Afers*, o «Entre la regió i la nació. Nació i narració en la identitat valenciana contemporània», en el volum *Europa, Espanya, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur* (Publicacions de la Universitat de València, 2007). Aquests darrers textos, però, superen el marc estricte del neovalencianisme i posen les arrels de l'anàlisi molts anys abans.

Cal destacar també dos articles que feien una valoració del valencianisme polític en clau crítica. Estem parlant dels textos de Manuel Alcaraz de 1995 «Penúltim assaig d'aproximació al valencianis-

me polític (Una crítica al nacionalisme que existeix realment)», publicat a la *Revista de Catalunya*, núm. 98, i el de Javier Paniagua de 2001 «Un solo territorio y varias identidades. El trauma del nacionalismo valenciano», publicat a *Història Social*, núm. 40. L'interès de tots dos articles radica en el fet que la seua anàlisi no es fa ni des de la frustració d'un determinat valencianisme ni des de l'enfrontament polític buit, sinó des de la reflexió més o menys distant d'aquells qui coneixen bé la història del moviment valencianista i aporten unes dosis de crítica acadèmica més que necessària per a poder identificar les febleses i les mancances existents en el moviment. I una de les darreres aportacions sobre l'estudi del valencianisme feta des de diferents especialitats acadèmiques és el llibre coordinat per Vicent Flor *Nació i identitats. Pensar el País Valencià* (Afers, 2013). Les anàlisis porten la signatura de Ferran Archilés des de la història, Brauli Montoya des de la filologia, Anselm Bodoque des de la ciència política i Flor des de la sociologia, que analitzen la identitat valenciana i la seua construcció. També és interessant assenyalar el volum VI de la *Història del País Valencià* publicada per Edicions 62. Amb el títol *Transició, democràcia i autonomia*, reprèn i clou l'obra més important sobre la història del País Valencià. La pista del valencianisme polític es pot seguir en els textos de Francesc A. Martínez Gallego sobre la Transició, el de Javier Paniagua sobre els anys d'hegemonia socialista i, finalment, en el de Vicent Sanz sobre les majories del PP. Evidentment, sent una obra general, el valencianisme queda diluït. Ara bé, diluir-se no vol dir desaparèixer, i en aquest sentit la cultura política valencianista ocupa un lloc concret en l'evolució històrica del país.

Una de les febleses dels treballs fets *des de o sobre* el valencianisme polític és que molts cops, per no dir gairebé sempre, han quedat tancats en els límits de la ciutat de València i la seua àrea d'influència. Això ha fet que territoris com el sud i, en concret, la ciutat d'Alacant hagen quedat exclosos d'aquestes anàlisis. En aquest sentit, són importants els textos que des d'Alacant han elaborat autors com Emili Rodríguez-Bernabeu o Manuel Alcaraz. Pel que fa al primer, podem assenyalar articles com els publicats en la *Revista de Catalunya*: «Les relacions amb Catalunya com a contrapunt València-Catalunya» (juny 1987) i «Els intel·lectuals alacantins i la idea d'Espanya enfront del fet nacional valencià» (maig 1988). Pel que fa a Alcaraz, a banda dels

seus textos sobre el tracte de la llengua i el funcionament de les institucions autonòmiques, cal destacar el text publicat junt amb Pere Maria Orts *Valencianisme cultural i polític a Alacant* (Institut Juan Gil-Albert, 1984). També sobre el valencianisme al sud jo mateix vaig dedicar algunes línies al voltant del valencianisme polític a Novelda i les terres del Vinalopó en *Història de Novelda. El passat d'un poble* (Edicions Locals, 2011). La manca d'estudis sobre el valencianisme en aquests territoris, però, és ara per ara realment enorme. De fet, no només al sud, sinó en general en tot el que queda fora del radi de València. És per això que s'han de buscar les referències en obres generals de caràcter local o comarcal com, per exemple, per al cas de la Safor, en *La Transició democràtica: mirades i testimonis* (Riublanc, 2013), coordinada per Jesús Eduard Alonso i López i Vicent Cremades Arlandis.

La dècada que transcorre entre el final de la Transició i la caiguda de l'hegemonia dels socialistes valencians abraça uns anys d'una certa desorientació per al valencianisme. Els treballs sobre aquests anys són molt pocs, gairebé inexistents, per una qüestió molt concreta: la proximitat temporal fa que tot just ara comencem a fer unes primeres anàlisis de caràcter històric amb una certa distància temporal. Tot i així, podem destacar textos com l'article d'Agustí Colomer publicat a *Afers*, núm. 8, «Reflexions sobre el fet nacional valencià en la bibliografia contemporània (1962-1986)» (1988-1989); el llibre del periodista Adolf Beltran *Un país possible (Identitat valenciana i modernització)* (L'Eixam Edicions, 1994), que és la primera anàlisi feta en clau valencianista de la dècada dels anys vuitanta i sobre el paper del valencianisme sota l'hegemonia socialista, o, de publicació molt més recent i abraçant un àmbit molt més ampli, l'obra del també periodista Francesc Viadel *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)* (Publicacions de la Universitat de València, 2012). Aquest darrer text analitza des de l'evolució dels partits —amb picabaralles incloses— fins al moviment cultural i social que avui dia representa el valencianisme. Viadel traça un relat positiu del paper que el valencianisme ha jugat els darrers cinquanta anys d'història. Per les dimensions cronològiques i l'amplitud del tema tractat, el llibre acaba sent més divulgatiu que acadèmic. Ara bé, és un bon resum, malgrat algunes mancances derivades de l'espai, per

a tenir una panoràmica general sobre el valencianisme en totes les seues vessants fins a l'actualitat.

I relacionat amb el valencianisme cultural és important el llibre de Santi Cortés *El compromís amb la cultura. La història de Tres i Quatre* (Tres i Quatre, 2014). El títol del llibre i l'editorial que el publica ja ens en deixen clar el contingut. Com Cortés mateix explica en el pròleg, el seu treball no és l'únic realitzat sobre la història de l'editorial valencianista. En aquest sentit, en destaca dos textos: l'opuscle escrit per Biel Sansano el 1993 amb motiu dels vint-i-cinc anys de la seua creació amb el títol «XXV anys de Tres i Quatre», de poques pàgines i repartit fonamentalment entre els assistents als Premis Octubre, i el també breu treball de Francesc Pérez Moragón escrit en 1988 «20 anys de Tres i Quatre (1968-1988)», també repartit en l'edició dels Octubre de l'any de publicació.

Pel que fa a l'anàlisi dels textos produïts pel valencianisme, la principal aportació feta fins avui és el treball de Josep Solves *El pensament nacionalista valencià. Una discussió sobre la identitat* (Denes Editorial, 2003). Es tracta d'un text que analitza l'evolució del pensament valencianista des dels anys seixanta fins als noranta a través dels seus llibres. Es pot afirmar que és un bon resum i una síntesi amb l'únic matís que l'autor utilitza una distinció entre llibres «científics» i «polítics» que pot deixar marge a una certa confusió. Així, els textos de Cucó o Lluch entrarien en la primera categoria, mentre que *Nosaltres, els valencians*, de Fuster, en la segona. Solves oblida que tant els treballs de Cucó com els de Lluch s'han d'incloure dins del paradigma nacional fusterià, ja que en parteixen i només esmenen, tal com el suecà volia, des de la història o l'economia aquells elements en què Fuster no va encertar per la falta de material i de dades de les quals partia. A més, tant l'obra de Cucó com la de Lluch posteriorment serviran com a base teòrica per a la justificació política dels seus respectius partits i, per tant, aquest fet lleva solidesa a la diferència que assenyala Solves.

Finalment, tot i que seria un tema que en molts aspectes està molt relacionat amb l'estudi del valencianisme durant la Transició, crec que és interessant esmentar els treballs realitzats sobre el que es coneix com a «blaverisme». Aquest darrer moviment polític ha estat analitzat amb profunditat pel sociòleg Vicent Flor en la seua tesi doctoral

que s'ha vist publicada en diversos articles,¹⁹ com, sobretot, en el seu llibre *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana* (Afers, 2011). A banda dels textos de Flor, pel que fa al blaverisme i el desenvolupament del regionalisme valencià, cal destacar l'obra del periodista i sociòleg Francesc Viadel «*No mos fareu catalans*». *Història inacabada del blaverisme* (Publicacions de la Universitat de València, 2009). La polèmica en la interpretació del blaverisme com a moviment deriva de la seva caracterització o no com a «feixista». Mentre que Flor trau pes a aquesta categoria política utilitzant sovint l'etiqueta de «populista» per a definir-lo, autors com Viadel, seguint la línia d'interpretació traçada per Vicent Bello ja en els vuitanta, prefereixen qualificar el blaverisme com a feixista atesos els lligams d'aquest moviment amb partits d'extrema dreta. Siga com siga, a banda dels textos de Flor i Viadel, cal destacar també alguns dels articles apareguts en el volum d'*Afers*, número 79, *De país a comunitat. Valencianisme polític i regionalisme* (2014), que tracten aquesta temàtica.²⁰

c) La Transició: entre el trauma i la recerca amb distància

La Transició ha estat una etapa interpretada d'una manera molt negativa pel valencianisme polític fins a temps recents. La frustració pel resultat final en els seus protagonistes, que passaren a ser, alhora, els narradors del procés de canvi de règim des d'una òptica valencianista, generà uns treballs massa escorats cap a un tipus de valoració totalment negativa. No vol dir que aquesta interpretació s'allunye

19. «El «capgirament. La irrupció del blaverisme». *Afers, fulls de recerca i pensament*, núm. 67, 2010; «La instrumentalització mediàtica de la identitat valenciana. El discurs anticatalanista de *Las Provincias* (1978-1999)». *Arxius de Ciències Socials* (Universitat de València), 2010; «Nosaltres, els “antivalencians”. Les primeres reaccions antifusterianes i els precedents directes de l'anticatalanisme “blaver” (1962-1974)». *Afers, fulls de recerca i pensament*, núm. 71/72, 'Nosaltres, els valencians', 50 anys després (1962-2012), 2012.

20. Ens referim a textos com els d'Andrea Geniola «“Es tan sano el regionalismo valenciano”. Regionalisme i anticatalanisme al País Valencià durant el franquisme (1962-1977)», Borja Ribera «La violència anticatalanista a València. Des de la mort de Franco fins a l'aprovació de l'Estatut (1976-1982)», Joana Tormo Martí «Catalanisme i anticatalanisme en Manuel Broseta Pont. Una neutralitat calculada» o Juan Carlos Colomer Rubio «Miguel Ramón Izquierdo, un alcalde regionalista a la Transició valenciana (1973-1979)».

gaire de la realitat, però sí que és cert que darrerament les noves generacions d'historiadors, pel fet de no haver viscut aquells anys, disposen d'una capacitat d'anàlisi menys lligada a unes vivències personals percebudes com a negatives.

Entre els textos sobre aquest procés històric cal destacar-ne un que va ser redactat just quan s'acabava. Ens referim al llibre del periodista Jesús Sanz *La cara secreta de la política valenciana. De la predemocràcia al estatuto de Benicàssim* (Fernando Torres, 1982). Més enllà que no és un llibre d'història, ni molt menys acadèmic, la veritat és que s'ha convertit amb el pas dels anys en una mena de guia imprescindible per a seguir i entendre aquest període en el País Valencià i especialment tot el que fa referència a l'evolució del valencianisme polític.

Fins al principi del segle actual, però, no trobem obres que parlen d'una manera concreta del procés de transició valenciana, sinó que més aviat sempre es tracta el tema dins del conjunt d'altres obres en què s'analiza o bé la història dels valencians en general o bé la del valencianisme en particular. L'any 2000, però, el politòleg Anselm Bodo publicava l'interessant article «Partits polítics i conformació d'elits polítiques autonòmiques. Transició política i partits polítics al País Valencià», dins la revista *Working Papers*, núm. 183, de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials de la UAB. Aquest text és la primera aproximació a la construcció d'elits polítiques en el País Valencià i és interessant per a observar la influència i el paper jugat pel valencianisme polític en la Transició i els primers anys de democràcia. I en una línia de treball semblant cal emmarcar l'article de Pere Alberola «Estratègies polítiques i identitat col·lectiva al País Valencià», publicat a la *Revista Catalana de Sociologia* en 2002.

En aquests mateixos anys es publicava el que sense cap mena de dubte és avui dia un dels textos més complets sobre la transició valenciana i el paper del valencianisme polític: el llibre d'Alfons Cucó *Roig i blau. La transició democràtica valenciana* (Tàndem arguments, 2002), on l'historiador feia una anàlisi de la Transició en què es consolidava la visió traumàtica que el valencianisme polític ha mantingut durant molts anys. El llibre de Cucó va servir posteriorment per a donar nom al documental de Llorenç Soler *Del roig al blau* estrenat en 2005.

Però, com dèiem, el relat sobre la Transició s'ha reprès els darrers anys per part de les noves generacions d'historiadors valencians. I s'ha fet deixant de costat els traumes i els prejudicis que les generacions anteriors havien assumit com a part de la narració respecte a aquells temps. Així, quant a volums col·lectius sobre la transició valenciana, destaquen el número de la revista *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm. 67, *Transició política i qüestió nacional al País Valencià* (2010), coordinat per Ferran Archilés, i el número 79 de la mateixa publicació, *De país a comunitat. Valencianisme polític i regionalisme* (2014), coordinat per Vicent Flor. En el cas del segon volum, cal dir que, tot i que la majoria dels textos se centren en els anys de la Transició, la temàtica fonamental és l'evolució del valencianisme polític i el regionalisme. D'altra banda, en 2013, Gustau Llop i Joana Tormo van publicar *Quan ens dèiem País. La preautonomia valenciana* (Editorial UOC-SEHEN), la darrera síntesi general sobre el procés de transició valenciana.

Finalment, cal destacar la reedició de textos originals dels anys de la Transició que es convertiren en part de l'argumentari del pensament valencianista durant aquest procés històric. Ens referim al que podem anomenar els «papers d'urgència» escrits fonamentalment per Fuster i Pérez Moragón. En el cas del suecà, els seus papers foren reeditats i compilats el 1985 en llibres com *Punts de meditació (Dubtes de la «Transició»)* (Eliseu Climent ed.) i *Pamflets polítics* (Empúries). Pel que fa als textos de Pérez Moragón, cal destacar *Contra l'«Himno Regional», L'Acadèmia de Cultura valenciana. Història d'una aberració, País Valencià: un Hamlet que no acaba* i *Sobre el terme «Levante» com a denominació del territori valencià*. Aquests quatre textos han estat reeditats per l'editorial *Afers* en 2010 amb el títol *Himnes i paraules. Misèries de la Transició valenciana*. Un altre cop cal advertir que no ens trobem davant de textos historiogràfics d'anàlisi del valencianisme, sinó de fonts primàries que cal contextualitzar, però que són fonamentals per a entendre el pensament valencianista.

d) Biografia, autobiografia i entrevista pòstuma com a relat sobre el valencianisme

Com hem vist en els altres apartats, la biografia ha estat un camp important en la reconstrucció de la memòria sobre el valencianisme

polític. Aquest gènere també és fonamental per a l'anàlisi del neovalencianisme polític. Un dels primers textos que podem enquadrar en aquest àmbit de publicacions és el ja esmentat *És més senzill encara: digueu-li Espanya*, de Francesc de Paula Burguera, publicat el 1991. Relacionat amb el veterà valencianista, cal destacar també la publicació per part dels professors Antoni Ferrando i Antoni Furió de *Francesc de P. Burguera: l'obsessió pel país* (Universitat de València, 1998). Es tractava d'un recull d'articles de Burguera que servien, alhora, per a seguir el traç del pensament valencianista especialment entre els anys setanta i vuitanta. Aquesta barreja entre relat personal i temàtic també es traslladarà a obres d'un caràcter acadèmic més marcat que no podran defugir la implicació personal de l'autor i les seues vivències respecte al moment relatat.

Abans de la seua desaparició, Toni Mollà va tenir l'oportunitat de compartir unes quantes jornades d'entrevistes amb Joan Fuster. Aquests entrevius quedaren publicats a posteritat en el llibre *Joan Fuster. Converses inacabades* (Tàndem, 1992). El treball és interessant no només pel que representa a nivell simbòlic, sinó perquè el suecà explica tota una sèrie de vivències que ajuden a entendre l'evolució com a moviment polític, especialment en els anys de la Transició.

A banda de l'entrevista a Fuster també hem de tenir presents el llibre d'Adolf Beltran de 1993 *Vicent Ventura. Converses amb un ciutadà* (Tàndem), on Ventura explica tant la seua relació amb Fuster com els inicis i el desenvolupament del valencianisme polític, i les converses de Pere Mayor en *Un país amb futur. Converses amb Víctor G. Labrado* (Afers, 1999), en què el llavors secretari general de la UPV traçava un interessant recorregut pel valencianisme dels vuitanta i els noranta. O el més recent llibre de converses de Pere Antoni Pons amb Joan Francesc Mira *La vida, el temps, el món: sis dies de conversa amb Joan F. Mira* (Universitat de València, 2009). I lligat amb un format semblant al del llibre de Francesc de P. Burguera cal tenir present *Tots els colors del roig* (Tres i Quatre, 1998), del sociòleg Josep Vicent Marqués, que narrava elements de vivència personal molt útils per a entendre el valencianisme contemporani.

Finalment, en aquests darrers anys cal destacar l'autobiografia de Doro Balaguer *L'esquerra agònica. Records i reflexions*, de 2009, i els tres volums que l'assagista Xavier Serra ha publicat: *Biografies*

parcials. Els 70 al País Valencià (2009), *Biografies parcials. Nascuts abans de la guerra* (2011) i *Biografies parcials. L'època crítica* (2015), publicats per l'editorial Afers en una aposta molt interessant, i amena, que ajuda sense cap mena de dubte a donar llum a determinats episodis de la història del valencianisme contemporani a través dels seus protagonistes. En un estil semblant, no tan biogràfic, però sí assagístic, hem d'incloure el llibre també de Xavier Serra *La tertúlia de Joan Fuster* (Afers, 2013). En aquest cas, però, algunes de les afirmacions que fa l'autor han estat rebatudes per alguns dels seus protagonistes.²¹ I també en l'àmbit de les biografies hem d'incloure les que des de l'Editorial Saó s'han publicat els darrers anys en format de llibres col·lectius sobre personatges importants per al valencianisme. Aquest seria el cas de llibres com *Francesc de Paula Burguera. Un valencià de veritat* (2005), *Isabel Clara-Simó. Un somriure compromès* (2006) o *Eliseu Climent. La utopia feta realitat* (2007).

Immersion en una primavera bibliogràfica

Per acabar, voldria esmentar tres exemples de tesis doctorals recents ja presentades o en procés de finalització que estudien d'una manera directa el valencianisme polític. En primer lloc, la presentada en 2012 a la Universitat d'Alacant per Lluís Català *Fonaments de la identitat territorial amb especial atenció a la identitat nacional. El cas valencià: Discursos polítics sobre la identitat valenciana entre els militants de base del Bloc, EUPV i PSPV-PSOE*. En segon lloc, la presentada a la Universitat de València per Francesc Tomàs Martínez en 2013 *La revista 'Saó' (1976-1987): La construcció de la premsa democràtica valencianista i de la identitat valenciana progressista*. I finalment, la que jo mateix estic realitzant i que aviat serà presentada a la Universitat de Girona *La influència del pensament de Joan Fuster en les cultures polítiques dels Països Catalans (1960-1992)*. Aquests serien tres exemples de com de viu és encara l'estudi sobre el valencianisme

21. Josep Garcia Richart, un dels assistents a les tertúlies que Serra explica en el seu llibre, matisava en l'article «Precisions sobre la tertúlia de Fuster», a la revista *Serra d'Or* de maig de 2013, algunes de les afirmacions del llibre.

polític. Aquell no-res dels seixanta que impulsà Fuster a escriure *Nosaltres, els valencians* o a principi dels setanta Cucó a fer el mateix amb *El valencianisme polític* comença a estar superat. Avui en dia, un important nombre de publicacions en format de llibre o article ens mostra que el moviment valencianista continua més viu que mai. És el que podríem anomenar la primavera bibliogràfica sobre el valencianisme que, amb moltes mancances i buits historiogràfics encara, comença a florir d'una manera àmplia en tota mena de camps acadèmics, especialment l'històric. El tema, segurament, interessa més als acadèmics que al gran públic, com passa sovint amb molts altres àmbits d'estudi. Aquesta, però, és una altra història.

RESSENYES

RIPOLL, Faust. *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1959)*. Catarroja: Afers, 2010. 316 pàgs. [13,5 x 21].

Si hi ha algun buit en l'estudi del valencianisme, és el que representa el període de la postguerra. Els motius són diversos. D'una banda, les característiques de les activitats que es pogueren realitzar en clandestinitat. D'una altra, el fet que aquestes activitats valencianistes les feren minories concretes. I, finalment, perquè el fusterianisme marcà la dècada dels seixanta com una mena de moment fundacional que havia de prescindir del valencianisme anterior. Faust Ripoll aborda aquesta mancança en aquest llibre fonamental per a entendre el paper del valencianisme en els anys més difícils de la seua història. Els noms dels protagonistes del relat de Ripoll ens mostren com, a pesar de ser minoritaris i clandestins, ens trobem davant de persones fonamentals per al posterior desenvolupament del moviment. La correspondència de Xavier Casp, Miquel Adlert, Carles Salvador, Almela i Vives, Casacuberta, Aramon, Sanchis Guarner i Joan Fuster serveix a Ripoll per a lligar la història del valencianisme d'aquells anys. En aquest sentit, les cartes es converteixen en una font primària clau. Picabaralles, enfrontaments entre diferents grups i relacions més o menys estretes en un to de clara sinceritat derivat de la privacitat que es pres-

suposa al format epistolar mostren les diferències generacionals i de cultura política realment existents entre uns protagonistes i uns altres. I el fet no és menor si tenim en compte les posteriors trajectòries personals i la seua importància per al valencianisme polític.

Xavier Casp i Miquel Adlert són uns personatges gairebé omnipresents en el relat del llibre. Els fundadors de l'editorial Torre representaven un valencianisme de clara afiliació catalanista que xoca frontalment amb el posterior recorregut polític de tots dos, especialment a partir de la dècada dels setanta. Com a representants d'un valencianisme més jove destil·laran uns plantejaments d'un cert avantguardisme generacional respecte als valencianistes anteriors com Carles Salvador. Aquesta actitud es concreta en una barreja d'una certa prepotència personal, modernisme literari —enfront de l'estil arcaic que representaven els «vells»— i diferències d'un clar contingut polític. Casp i Adlert eren conservadors i catòlics, i els «vells», en molts casos, provenien d'una marcada tradició republicana i progressista. Tot i això, una de les tesis interessants del treball de Ripoll és la de posar en valor el paper de tots dos valencianistes en la recuperació, o millor dit el manteniment, d'un valencianisme cultural, de tertúlia i poema que no servirà posteriorment, per motius diferents, per a evitar un trencament entre el neovalencianisme dels seixanta i els seus predecessors. Ara bé, això no amaga els posicionaments frontistes que tots dos mantingueren, i alimentaren, contra aquells valencianistes que no estaven al seu costat.

D'altra banda, si bé és cert que el llibre trau una part de l'estigma que Casp i Adlert arrosseguen pels seus posicionaments polítics d'anys més tard, també ho és que Ripoll desmitifica la figura de Carles Salvador. El valencianisme ha convertit el poeta valencià en els conflictes dels anys de postguerra en la figura «bona» enfront de les actituds de Casp i Adlert. Aquesta visió sobre Salvador és més fruit de la seua ferma valencianista i catalanista que d'una visió realment objectiva del paper jugat durant aquells anys. Salvador participà de Lo Rat Penat en un moment en què alguns dels seus companys d'associació ja apostaven per teories secessionistes, cosa que Casp i Adlert no feien. Siga com siga, el que és evident és que la trajectòria posterior de tots ells ha determinat la valoració global de la seua obra i la seua militància valencianista.

I entre els uns i els altres, apareixen dos personatges que sí que realment s'han mantingut com a tòtems del valencianisme contemporani: Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarner. El paper de Fuster és testimonial durant gairebé tot el llibre. El motiu és clar: és jove i nouvingut al moviment. Aquests dos elements el porten a mantenir una certa equidistància amb els conflictes generacionals i grupals. Tot i que s'alinea amb el grup de Torre, Fuster manté una clara distància respecte a algunes de les crítiques realitzades per Casp, per exemple, contra Salvador. Tot i així, el suecà no s'absté en algun moment de criticar els qui anomenava «els xocolateros» de Lo Rat Penat. El paper de Guarner serà diferent. De Mallorca estant actuarà com a mitjancer entre tots dos grups, intentant posar pau i calma.

En definitiva, aquest llibre ompli el buit existent en la historiografia del valencianisme que podríem situar entre els llibres *El valencianisme polític*, d'Alfons Cucó; *La nació imaginada*, d'Arnau González Vilalta, i *Abans i després de 'Nosaltres, els valencians'*, de Xavier Ferré. El treball de Ripoll demostra com, malgrat que el valencianisme de postguerra fou minoritari i clandestí, no per això deixa de ser important per a entendre la seua evolució posterior.

ANTONI RICO I GARCIA
Universitat de Girona

ARCHILÉS, Ferran. *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*. Catarroja: Afers, 2012. 430 pàgs. [14 x 21].

La principal virtut del treball de Ferran Archilés és el fet de presentar Fuster totalment contextualitzat i emmarcat en una línia del temps objectiva i no selectiva. Fuster és Fuster des de la seua formació i els seus primers textos entre finals dels quaranta i la dècada dels cinquanta, com també ho és en el seu silenci dels vuitanta. Una tendència que han tingut determinats seguidors del suecà ha estat la de prendre de Fuster allò que més els ha interessat en cada moment, d'una manera totalment descontextualitzada, subjectiva i a la carta. El llibre d'Archilés, però, mostra un Fuster que manté un recorregut intel·lectual coherent i totalment circumscrit al seu temps històric. Perquè el pen-

sament i la proposta fusterians són molt més complexos i heterogenis de com de vegades s'han presentat o entès.

El seguiment cronològic i contextualitzat del pensament de Fuster ens porta a entendre l'evolució del pensament valencianista. Fuster era fill d'una tradició de la qual va prendre allò que va interessar-li i es va desprendre d'allò altre que considerava que o bé no li aportava res o fins i tot podia ser perjudicial per a la construcció d'un moviment nacionalista valencià modern en un país també modern. A més, la contextualització del seu pensament ens ajuda a entendre Fuster no com un fenomen històric estrany —malgrat la importància del personatge en una societat valenciana submissa a una dictadura—, sinó amb la mateixa dimensió que altres intel·lectuals espanyols i europeus que per les mateixes dates es convertiren en referents per a les seues respectives comunitats. Així, l'originalitat de Fuster es trobaria en el seu objecte d'anàlisi —els valencians— més que no pas en el moment històric en què la fa.

Lligat a aquesta anàlisi contextualitzada i evolutiva de la proposta fusteriana, Archilés posa sobre la taula un dels elements que més polèmica ha generat: l'essencialisme lingüístic. El tema ha suposat fortes crítiques contra l'anàlisi d'Archilés perquè s'ha considerat l'historiador com a, fins i tot, «antifusterià». La valoració, a banda de poc rigorosa i totalment subjectiva, parteix del prejudici de no entendre que l'essencialisme detectat per Archilés —i per altres autors anteriors— és únicament i exclusivament lingüístic, en el sentit que per a Fuster la valencianitat i la catalanitat només poden derivar del fet lingüístic. Al cap i a la fi, tal com ho pensaven el valencianisme i el catalanisme d'aleshores, dels quals Fuster era hereu directe. I afe-gisc: tal com ho pensava una gran part dels moviments nacionalistes existents en aquells temps. Podien ser Fuster i la seua proposta nacional una altra cosa? L'essencialisme fusterià, des del meu punt de vista, no trau validesa a la proposta política que se'n desprèn. La llengua, l'element essencial, és un fet objectiu —existeix i és parlada en un territori concret— i inclusiu —qualsevol individu que l'assumeix i que la fa servir passa a formar part de la nació—. El debat i les crítiques contra Archilés, al cap i a la fi, acaben sent més conseqüència d'interessos polítics del present que no de les reflexions estrictament acadèmiques i historiogràfiques.

L'altre element d'anàlisi del llibre és l'etern debat sobre l'agrariisme valencià i la falta d'industrialització del país. El tractament que en fa Archilés és interessant perquè no ho analitza només a partir de 1962, sinó també en textos anteriors. I en aquest debat Fuster tampoc no és cap personatge estrany, ja que té una visió molt semblant i fruit bàsicament de la imatge que la intel·lectualitat espanyola havia construït de la realitat econòmica i de la seua pròpia observació de la realitat. Quina imatge havia de tenir Fuster des de Sueca, envoltat de tarongers, llegint Blasco Ibáñez i amb una clara mancança de dades i estadístiques? La importància del debat, però, és que la congènita ruralitat valenciana era un dels elements que justificaven la proposta nacional de Fuster. Si els valencians volien ser una comunitat «normal» nacionalment, el futur passava per la modernització del país i la unió amb aquells amb qui compartien llengua i cultura: catalans i mallorquins. La crítica, però, que es desprèn de la lectura que fa Archilés és que Fuster mai no va variar cap dels postulats creats en aquestes dates els anys posteriors en què diferents estudis, sobretot d'economistes i sociòlegs, qüestionaren part dels elements fonamentals del seu relat. Però, per què Fuster no va variar els seus plantejaments? En això, Archilés no hi entra a fons perquè no és el tema de la seua recerca.

En definitiva, el llibre d'Archilés aporta, per fi, una bona síntesi i anàlisi del pensament fusterià, des dels orígens de la seua construcció fins a la conclusió final del que ha estat, sens dubte, el conjunt d'idees que ha canviat la història dels valencians els darrers cinquanta anys. Archilés aporta llum i actualitza l'estudi sobre Fuster d'una manera acadèmica, sense entrar en valoracions polítiques i enfrontant-se durant molts anys d'estudi als seus propis mites i fantasmes. Són aquests mites i fantasmes els mateixos que avui encara pateix el valencianisme polític? Probablement sí, i per la senzilla raó de no haver portat a terme suficientment aquella màxima fusteriana que afirmava que «no hi ha millor manera de llegir que rellegir».

ANTONI RICO I GARCIA
Universitat de Girona